

Звонко Г. О., к. філол. н.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

АКСІОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті на основі контекстуального аналізу експлікуються аксіологічні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, тобто такі елементи значення, що репрезентують позитивне чи негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому або до окремих його поняттєвих ознак. За результатами дослідження встановлено, що негативна оцінка явища перетворення мовцем переважає над позитивною оцінкою; ознаки, що виражають негативну оцінку, виявляють більшу різноманітність.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, аксіологічні ознаки концепту, позитивна / негативна оцінка мовця, ПЕРЕТВОРЕННЯ.

Постановка проблеми. Концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ має різноманітні форми об'єктивації, передусім вербальної репрезентації, зумовленої характером сприйняття та інтерпретації причиново-наслідкових зв'язків, в українській мовній картині світу, що акцентує увагу на засобах експлікації знань про світ у концепті ПЕРЕТВОРЕННЯ, розкриває його місце в ментальному лексиконі етносу.

Загалом мовознавчі аспекти феномену перетворення досліджувалися, починаючи від О. О. Потебні та Р. О. Якобсона і продовжуючи працями сучасних науковців – Т. П. Вільчинської, Л. Ю. Дикаревої, М. О. Кравченка, О. А. Москвичової, Н. В. Слухай, Н. П. Шумарової та ін.

Вивчення концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мовній картині світу здійснюється у лінгвокогнітивному вимірі на підставі з'ясування окремих його ознак. Так, раніше нами було проаналізовано поняттєві та мотиваційні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ [3; 4].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасній лінгвістичній науці зростає інтерес до вивчення аксіологічного складника мовного значення й мовленнєвих смислів, що зумовлюється усвідомленням критеріальної значущості ціннісних категорій і концептів для буття й діяльності мовної особистості в просторі культури, мови й мовлення [11; 12; 13; 14].

Виявлення та аналіз аксіологічних ознак концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, а саме: характеристика тих елементів значення, що репрезентують позитивне/негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому чи до окремих його поняттєвих ознак є **метою** статті.

Джерельною основою дослідження став Корпус текстів української мови (підкорпус художньої прози) (<http://www.mova.info/corpus.aspx>), створений співробітниками Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (кафедра української мови та прикладної лінгвістики, лабораторія комп'ютерної лінгвістики).

Матеріал дослідження становлять текстові фрагменти, що передають ситуації перетворення. Ці фрагменти текстів виокремлені на основі суцільної вибірки з українських художніх творів ХХ–ХХІ ст. різних авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аксіологічна система породжується діяльними механізмами: а) когнітивним, б) семантичним, в) прагматичним. Когнітивні механізми є похідними від основної антиномії рефлексивного (механізм рефлексії, що співвідносить досвід мовної особистості з актуальною ситуацією мовленнєвої взаємодії) й конструктивного (механізм інтерпретації, що детермінує параметри зміни реального й можливого світів). Семантичний механізм представлений семантичною репрезентацією, а прагматичний – прагматичною інтерпретацією [1]. У той же час учасники мовленнєвої взаємодії вирішують завдання узгодження інтерсуб'єктного переживання аксіологічних феноменів (прагматичний механізм) [8].

Концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ є релевантним і багатозначним для української мови вже через велику кількість його неоднозначних трактувань і метафоричних осмислень, що логічно вмотивовує виділення домінантних ознак оцінного складника аналізованого концепту.

Ціннісна категоризація концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ не є абсолютною, тобто лише деякі з вимірів семантики перетворення можуть бути представлені як мовні репрезентанти аксіологічних смислів [8], оскільки: 1) не всі мовні знаки на позначення перетворення як такого співвідносяться з культурними цінностями; 2) оцінний складник концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ як схильність суб'єкта діяти щодо позначуваного об'єкта, виходячи з його позитивної або негативної характеристики, не є домінантним; 3) концепт ПЕРЕТВОРЕННЯ не є абсолютним і створюється на перетинанні та динамічній взаємодії різностатусних значень: денотативного і конотативного, пропозиційного і пресупозиційного, семантичного і прагматичного [4], а отже, оформлюється як номінативний простір, що включає ключові й асоційовані номінації, які об'єктивують ті чи інші фрагменти картини світу, не обов'язково ціннісні. З іншого боку, мовні репрезентанти концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ неминуче виявляються інструментом ілюкативного впливу, коли об'єктивують соціально валідні й особистісно релевантні смисли, селекція яких здійснюється мовною особистістю на основі узгодження її культурного тезауруса й особистісного досвіду [7, с. 3-8]. У такому разі вони набувають аксіологічного смислу [6].

Аксіологічні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, тобто такі елементи значення, що репрезентують позитивне чи негативне ставлення мовця до концептуалізованого явища в цілому або до окремих його поняттєвих ознак-характеристик, визначаються на основі контекстуального аналізу:

1. *Аморальний – моральний, удаваний – справжній: Сиділи вони в темній, холодній халупі і плакали, як гримнула «революція» (І. Багрянний); Це тому, що революція, за поняттями цієї країни, це «всьо наоборот» (І. Багрянний); Так, він символічний, цей вагон, немовби геніальна карикатура, пародія на велику революцію, що зродила ось цей шедевр, як та гора зродила мишу (І. Багрянний); Терорист з пелюшок, смертник, якого тільки неповноліття врятувало від шибениці, каторжник, якому волю дала революція, він повернувся від каторжанської тачки на гуляйпільське роздолля, з'явився в степах в ореолі своєї легендарності (О. Гончар).* Негативна оцінка феномену революційного перетворення може висловлюватися або за допомогою використання лексеми революція в лапках, або за

допомогою негативного тлумачення, або за допомогою розгорнутої дескрипції-пояснення: *Якось він казав мені, що тільки серед цього нелукавого народця по-справжньому й відпочиває душою, вибравшись із дипломатичних джунглів, де на кожному кроці чигають на тебе дволикі януси, потенційні відступники, несподіванки вражаючих хамелеонних перетворень...* (О. Гончар).

Використання лексеми *революція* у множині надає значенню відтінок зневажливості: *Оці латиноамериканські країни не вилазять з революцій* (І. Білик). З іншого боку, революційне перетворення оцінюється як позитивне, моральне, коли описується за ознаками 'відновлення' чи 'покращення': *Пам'ятаю, батькові друзі її підпільно співали, мати притишено виводила своїм оксамитовим меццо: «А ми тую червону калину підіймемо...» Вперше її на повен голос заспівав хор «Гомін» на граніті нашої студентської революції* (Л. Костенко).

2. Відсталий – прогресивний, неактуальний – актуальний, непопулярний – популярний: *Останнім часом вчені винайшли спосіб безпосереднього перетворення енергії сонячного світла в електричний струм* (П. Загребельний); *Ми відчували себе так, мовби стаємо вищими, значимішими, нас теж закликувано до перетворення світу, і ми готові були взятися до цього відразу* (П. Загребельний); *Він описав нас так поетично, натхненно, що тепер саранячі яйця, зариті в пісках, вилуплюються вдвічі скоріше – щоб пройти ряд перетворень, розправити крила і звідати справжнього поетизму рішучості* (Є. Пашковський); *Схожим на них мав стати і вірус «болотниці», або, вірніше, «нової болотниці», «болотниці» з відповідним номером, яким позначалися новостворені видозміни* (М. Дашкієв).

3. Злий – добрий, агресивний – мирний, небезпечний – безпечний: *Місто принишло, свідоме загрози як не війни, то владних перетворень* (М. Соколян); *З цієї першої і основної зради – адже я живий і Бог – Бог живих, а не мертвих, – постають усі наступні, і серед них – зрада самого себе, втрата ідентичності і перетворення на зомбі* (К. Москалець); *Така видозміна може обернутися небезпекою для живої матерії: ми знешкодили хвилю набагато пізніше* (О. Зима).

4. Дисгармонійний – гармонійний: *Тут невеличке дзеркальце відразу почало показувати Уляні такі зворушливі зміни й*

перетворення, що вона аж розхвилювалась, ледве стримуючи сльози (О. Довженко); Ніч дорівнювала тасмниці перетворення живого в потойбічне, відкривала незвідані, незрозумілі сторінки і, коли очі обвикали зовсім – так прагнулось вірити, прощати й жити! (Є. Пашковський); Наш цех – це одне з тих великих і урочистих місць, де люди намагаються вносити гармонію перетворень і доповнень у світ (П. Загребельний); Так ішли ми до завершення, наближались до того дня, коли наш чудо-цех, взятий в електронні обійми вичислювальних систем, вперше здригнеться й запрацює своїм автоматичним серцем і розпочне тасмничо-прекрасний процес перетворення заліза з неорганізованої, безформної маси в точні вироби високих призначень (П. Загребельний).

5. Противний – приємний, ненависний – улюблений: Не хотілося згадувати про неприродне перетворення любого юнака на огидного дідугана (М. Дашкієв) і навпаки: Наче й не він щойно підписав оту смертельно небезпечну угоду, наче не він зазнав казкового перетворення з жалюгідного злидаря на шановану людину з чековою книжкою в кишені (М. Дашкієв); Адже повсякому такі розмови кінчаються: можеш втратити, а можеш, навпаки, набути, вийти з кабінету працівником іншої питомої ваги: там на очах відбуваються перетворення елементів (О. Гончар); З'явилося в ній навіть щось улесливе, що знову ж таки нагнало сум на Заболотного, прикро йому було бачити таке раптове перетворення в людині: з диктаторки в лакизницю – сумна яка метаморфоза... (О. Гончар)

6. Традиційний – новаторський: Тасмнича, вабляча сила вогню, дивина перетворень і народжень нових форм із заліза, яке упокорюється людським рукам і людському розумові, запах вугілля, жужелиці, їдконого диму, паруючої води, розпеченого металу – все таке матеріальне, первісне, справжнє і все таке загадкове, наче прочитана в ранньому дитинстві книга, якої уже ніколи тобі не забути (В. Дрозд); В його завдання не входило вчити, готувати, вирощувати, він одержував уже готові таланти, як антверпенський гранувальник одержує алмази з кімберлітових трубок для перетворення їх на безцінні діаманти (П. Загребельний).

7. Хворий – здоровий: Насправді була шестигодинна агонія, понад межі якої нам усе одно не заглянути, бо ми можемо судити лише про найнижчі ступені цієї метаморфози, пов'язані з

речами цілком намацальними, як кровообіг, серце, мозок, нирки і початок розпаду (Ю. Андрухович).

Концептуальні ознаки з позитивною оцінкою зазвичай не мають визначених засобів мовного вираження, найчастіше їхня реалізація здійснюється в контексті. До таких ознак, зокрема, слід віднести ознаку ‘позитивні емоції’ та ‘рушійна сила прогресу’. Засобом вираження негативного ставлення мовця до описуваного феномену перетворення може бути семантична узгодженість номінантів концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ зі словами *поганий, злий, шкідливий, непривабливий, агресивний, хворий, дисгармонійний* тощо, що вже несуть у собі негативний відтінок значення.

Висновки дослідження. Отримані результати вказують на переважання негативної оцінки над позитивною. Ознаки, що виражають негативну оцінку, виявляють більшу різноманітність. Те, що вони представлені в денотативному значенні ряду лексичних одиниць, свідчить про їхню значущість в об’єктивації аналізованого концепту. З іншого боку, позитивна оцінка описуваних фактів і явищ не завжди фіксується. Саме це, на нашу думку, пояснює наявність тих експлікаторів концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ, що виражають негативну оцінність, хоча, загалом, варто акцентувати увагу на ролі контексту у визначенні полюсів аксіологічної осі.

Аксіологічні ознаки концепту належать до периферійної зони поля, або інтерпретаційного поля концепту.

Перспективою подальшої розробки теми є уточнення й розширення проблематики функціонування концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ у різних типах дискурсу, зокрема медійному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Болдырев Н. Н.* Языковая репрезентация основных уровней познания. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2009. № 2. С. 7–16.
2. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
3. *Звонко Г.* Мотиваційні ознаки концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові. Українське мовознавство (Міжвідомчий науковий збірник). Вип. 44/1. К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 118–123.

4. Звонко Г. О. Об'єктивація поняттєвих ознак концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укл.: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 44. С. 100–103.

5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Изд. 2-е, стереотипное. М. : Едиториал УРСС, 2002.

6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М. : Гнозис, 2004. 389 с.

7. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи её изучения. *Язык и личность*. М. : Наука, 1989. С. 3–8.

8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М. : Гнозис, 2003. 375 с.

9. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування й розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.

10. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем; пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. 2-е изд. М. : Изд-во ЛКИ, 2008. 256 с.

11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

12. *Этносемиометрия* ценностных смыслов: коллективная монография. Иркутск: ИГЛУ, 2008. 529 с.

13. *Язык и культура: Факты и ценности: к 70-летию Юрия Сергеевича Степанова* / отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Яцко. М. : Языки русской культуры, 2001. 595 с.

14. *Culture Matters: how values shape human progress* / ed. L. E. Harrison, S. P. Huntington. N.Y. : Basic Books, 2000. 348 p.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2019 р.

**Zvonko H. O., PhD.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

AXIOLOGICAL FEATURES OF THE TRANSFORMATION CONCEPT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The axiological features of the TRANSFORMATION concept are identified and analyzed in the article. The identification of these features was

based on contextual analysis. Axiological features are elements of meaning that represent the positive / negative attitude of the speaker to the conceptualized phenomenon as a whole or to its separate conceptual features, such as 1) immoral – moral, pretended – real; 2) backward – progressive, irrelevant – relevant, unpopular – popular; 3) evil – kind, aggressive – peaceful, dangerous – safe; 4) disharmonious – harmonious; 5) nasty – pleasant, hated – beloved; 6) traditional – innovative; 7) sick – healthy.

The results of the research show that conceptual features with a positive evaluation usually do not have certain means of linguistic expression, most often their implementation is carried out in context. Semantic concordance of the nominates of the TRANSFORMATION concept with the words bad, evil, harmful, unattractive, aggressive, sick, disharmonious, etc. can be the means of expressing the speaker's negative attitude to the described phenomenon of transformation. The obtained results indicate the predominance of a negative evaluation over a positive one. Features that express a negative evaluation are more diverse. They are presented in the denotative meaning of a number of lexical units, which indicates their importance in the objectification of the TRANSFORMATION concept. On the other hand, a positive evaluation of the described facts and phenomena is not always recorded. Axiological features of the concept belong to the peripheral zone of the field, or the interpretive field of the concept.

Key words: *cognitive linguistics, concept, axiological features of the concept, positive/negative evaluation of speaker, TRANSFORMATION.*

REFERENCES

1. *Boldyrev, N. N. (2009). Yazykovaia reprezentatsiia osnovnykh urovnei poznaniia. Voprosy kognitivnoi lingvistiki, 2, 7–16 [in Russian].*
2. *Volf Ye. M. (1980) Funktsionalnaia semantika otsenki. Moskva: Nauka [In Russian].*
3. *Zvonko, H. (2014). Motyvatsiini oznaky kontseptu PERETVORENNIA v ukrainskii movi. Ukrainske movoznavstvo (Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk) (Issue 44/1), (pp. 118-123). Kyiv: VPTS «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].*
4. *Zvonko, H. O. (2014). Obiektyvatsiia poniattievnykh oznak kontseptu PERETVORENNIA v ukrainskii movi. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna»: zbirnyk naukovykh prats / ukl.: I. V. Kovalchuk, L. M. Kotsiuk, S. V. Novoseletska (Issue 44),*

(pp. 100-103). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].

5. *Issers, O. S.* (2002). Kommunikativnyie strategii i taktiki russkoi rechi. 2nd issue. Moskva: Editorial URSS [in Russian].

6. *Karasik, V. I.* (2004). Yazykovoi krug: lichnost. kontsepty. diskurs. Moskva: Gnozis [in Russian].

7. *Karaulov, Yu. N.* (1989). Predisloviie. Russkaia yazykovaia lichnost i zadachi eie izucheniia. Yazyk i lichnost. Moskva: Nauka [in Russian].

8. *Krasnykh, V. V.* (2003). «Svoi» sredi «chuzhikh»: mif ili realnost? Moskva: Gnozis [in Russian].

9. *Kosmeda T. A.* (2000) Aksiolohichni aspekty pragmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

10. *Lakoff, George* (2008). Metafory, kotorymi my zhivem. A. N. Baranov (transl. from English & ed.). 2nd issue. Moskva: Izd-vo LKI [in Russian].

11. *Pryhodko A.M.* (2008). Kontsepty i kontseprosystemy v kognityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].

12. *Etnosemiometriia* tsennostnykh smyslov: kollektivnaia monografiia. (2008). Irkutsk: IGLU [in Russian].

13. *Yazyk i kultura: Fakty i tsennosti: k 70-letiiu Yurii Sergeievicha Stepanova.* (2001). E. S. Kubriakova. T. E. Yatsko (ed.). Moskva: Yazyki russkoi kultury [in Russian].

14. *Culture Matters: how values shape human progress.* (2000). L. E. Harrison, S. P. Huntington (ed.). N.Y. : Basic Books [in English].